

พุทธวิธีในการสอน*

BUDDHIST METHODS OF TEACHING

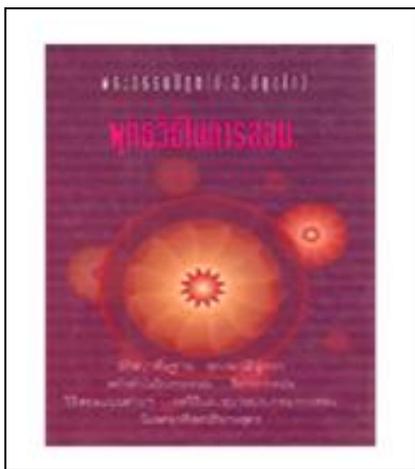
พระครูปริยัติธรรมวงศ์ (อำพล มุลอษา)¹ และ พระครูสุธีสารบัณฑิต²

Phra Khru Pariyattidhammawong (Amphon Mun-asa)¹ and PhrakruSudhisarabandhit²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น¹⁻²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand¹⁻²

Corresponding Author's Email: 6805105017@mcu.ac.th.

ผู้เขียน : สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)

ปีที่พิมพ์ : 2556

จำนวนหน้า : 102 หน้า

สำนักพิมพ์ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด

ISBN 974-7891-64-6

บทนำ

หนังสือ พุทธวิธีในการสอน เป็นผลงานทางวิชาการด้านพุทธศาสนศึกษาที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ซึ่งเรียบเรียงจากการบรรยายในช่วงที่ท่านดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีวิสุทธิโมลี อันเป็นยุคสำคัญของการวางรากฐานความคิดด้านพุทธปรัชญาและพุทธวิธีการศึกษาในสังคมไทยสมัยใหม่ ผู้ประพันธ์ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในฐานะพระนักวิชาการผู้บูรณาการหลักพระพุทธศาสนาเข้ากับศาสตร์ร่วมสมัย โดยเฉพาะด้านการศึกษา จริยศาสตร์ และการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ผลงานสำคัญของท่าน เช่น พุทธธรรม ได้รับการยกย่องในระดับสากล และส่งผลให้ท่านเป็นชาวไทยคนแรกที่ได้รับรางวัล UNESCO Prize for Peace Education เมื่อ พ.ศ. 2537 สะท้อนบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสันติภาพบนฐานของปัญญาและคุณธรรม สารสำคัญของหนังสือมุ่งศึกษาพระพุทธเจ้าในฐานะ “พระบรมศาสดา” หรือ “พระบรมครู” โดยเน้นพระอัจฉริยภาพด้านการสอนเป็นหัวใจของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้ประพันธ์ชี้ให้เห็นว่า ความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าไม่ได้ได้อยู่เพียงการตรัสรู้สัจธรรม หากแต่อยู่ที่ความสามารถในการถ่ายทอดธรรมให้

* Received 14 January 2026 ; Revised 21 January 2026; Accepted 31 January 2026

สอดคล้องกับบุคคล สถานการณ์ และบริบทที่แตกต่างกัน หนังสือเล่มนี้จึงมิใช่เพียงการรวบรวมตัวอย่างการสอนจากพุทธประวัติ หากเป็นการสังเคราะห์เป็น “ระบบพุทธวิธีในการสอน” ที่มีโครงสร้าง แนวคิด และหลักการชัดเจน

ในเชิงเนื้อหา ผู้ประพันธ์นำเสนอกรอบแนวคิดสำคัญ ได้แก่ คุณสมบัติของผู้สอน ตามแนวพุทธที่เน้นคุณธรรมภายใน ความบริสุทธิ์แห่งเจตนา เมตตา และปัญญา หลักทั่วไปในการสอนที่คำนึงถึงผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและการสอนตามลำดับขั้นแห่งปัญญา สีลาการสอนของพระพุทธเจ้าที่ยืดหยุ่นและสอดคล้องกับจริตผู้ฟัง ตลอดจนรูปแบบ วิธีการ กลวิธี และอุปมาอุปไมยในการสอน เช่น การสนทนา การตั้งคำถาม การใช้อุปมาอุปไมย เหตุและผล และประสบการณ์ตรง เนื้อหาทั้งหมดได้รับการเรียบเรียงอย่างเป็นระบบ ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงแนวคิด ทำให้หนังสือมีความสมบูรณ์ทั้งด้านเนื้อหาและโครงสร้างทางวิชาการ จากการวิเคราะห์สามารถสังเคราะห์กรอบแนวคิดของหนังสือได้เป็นองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ตัวผู้สอน กระบวนการสอน วิธีการและเครื่องมือ และผลลัพธ์การเรียนรู้ ซึ่งมุ่งพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวมทั้งด้านปัญญา คุณธรรม และการดำเนินชีวิต กรอบแนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า พุทธวิธีในการสอน เป็นระบบการจัดการเรียนรู้เชิงบูรณาการที่เชื่อมโยงผู้สอน กระบวนการ วิธีการ และผลลัพธ์เข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน

ด้วยเหตุนี้ พุทธวิธีในการสอน จึงมิใช่เพียงตำราทางพระพุทธศาสนา หากเป็นงานวิชาการที่มีคุณูปการต่อศาสตร์การศึกษาในภาพรวม สามารถใช้เป็นฐานคิดในการพัฒนาการเรียนการสอน การฝึกครู และการพัฒนามนุษย์ในสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในบริบทพุทธศาสนศึกษาและการศึกษาทั่วไป

โครงสร้างหนังสือ

หนังสือ “พุทธวิธีในการสอน” เป็นการบันทึกจากการบรรยายสรุป ณ วิทยาลัยครูธนบุรี เมื่อ 1 ตุลาคม 2513 พิมพ์ครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช 2530 ชื่อเดิมคือเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนในเล่มที่ผู้วิจารณ์นำศึกษาในครั้งนี้เป็นการตีพิมพ์ในครั้งที่ 18 ในเดือนมีนาคม 2556 มีจำนวนหน้าที่มีเนื้อหา 99 หน้า รวมส่วนอื่นๆ ของหนังสือพร้อมปกหน้าและหลังทั้งหมด 110 หน้า เป็นหนังสือปกอ่อนแบบพกพา เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วย หลักการสอนและวิธีการสอน ผู้วิจารณ์ได้ศึกษารายละเอียดโดยสรุปใจความย่อของแต่ละหัวข้อดังต่อไปนี้

1. พุทธวิธีในการสอน (หน้า 1-2) ในตอนต้นของหนังสือ ผู้ประพันธ์อธิบายถึงการที่พระพุทธเจ้าได้รับการยกย่องจากปราชญ์และพุทธศาสนิกชนว่าเป็น “พระบรมศาสดา” หรือ “พระบรมครู” อันหมายถึงศาสดาและครูผู้สูงสุดของโลก สอดคล้องกับบทพุทธคุณว่า สตถา เทวมนุสฺसानํ และ อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ ซึ่งสะท้อนพระปรีชาสามารถด้านการอบรมสั่งสอนอย่างยอดเยี่ยมและไม่มีผู้เสมอเหมือน บทสรรเสริญดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการยกย่อง

พระพุทธเจ้าในฐานะนักการสอนผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ความยิ่งใหญ่ด้านการสอนของพระพุทธเจ้า ปรากฏชัดจากประจักษ์พยานภายนอก กล่าวคือ พระองค์ทรงอุบัติขึ้นในยุคที่เต็มไปด้วยศาสนาและลัทธิความเชื่อหลากหลาย แต่สามารถแสดงชัยชนะทางปัญญา จนได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง พระธรรมคำสอนยังทำลายโครงสร้างความเชื่อดั้งเดิมของสังคม เช่น ระบบวรรณะ และสามารถสถาปนาระบบความคิดใหม่ที่ตั้งอยู่บนหลักเหตุผล ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นอกจากนี้ พระองค์ทรงส่งสอนผู้คนทุกชนชั้น ในหลากหลายพื้นที่ โดยทรงปรับวิธีการให้เหมาะสมกับภูมิธรรม สติปัญญา และบริบทชีวิตของแต่ละบุคคล ส่งผลให้พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับอย่างลึกซึ้งและสามารถสืบทอดต่อเนื่องยาวนานกว่าสองพันปี

เมื่อพิจารณาในมุมมองการศึกษาแนวร่วมสมัย พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า มีลักษณะสอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Learner-Centered Approach) และทฤษฎีคอนสตรัคติวิสต์ (Constructivism) ซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยตนเองผ่านประสบการณ์ การตั้งคำถาม และการไตร่ตรองอย่างมีเหตุผล อีกทั้งการคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลยังสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการเรียนรู้แบบคำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน (Differentiated Instruction) และทฤษฎีพหุปัญญา (Multiple Intelligences) ในการศึกษาสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้ หนังสือ พุทธวิธีในการสอน จึงนำไปสู่การพิจารณาเชิงลึกถึงเนื้อหาพระธรรมคำสอน หลักการสอน และพุทธวิธีในการสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อธิบาย โดยมุ่งนำเสนอภาพรวมเชิงโครงสร้างเพื่อให้เห็นลักษณะทั่วไปอันเป็นสาระสำคัญของพุทธวิธีในการสอน ซึ่งไม่เพียงสะท้อนภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา หากยังมีคุณค่าเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติที่สามารถเชื่อมโยงและประยุกต์ใช้กับศาสตร์การศึกษาแนวร่วมสมัยได้อย่างมีนัยสำคัญ

2. ปรัชญาพื้นฐาน (หน้า 3-9) ผู้ประพันธ์เสนอว่าแก่นสารสำคัญของคำสอนในพระพุทธศาสนาคือ “ความทุกข์” ซึ่งถูกมองในฐานะปัญหาพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ที่จำเป็นต้องรับรู้ เข้าใจ และแก้ไขอย่างถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ ภารกิจของพระพุทธศาสนาและการศึกษาแนวพุทธจึงมิได้มุ่งเพียงการถ่ายทอดองค์ความรู้ หากแต่มุ่งพัฒนาความสามารถของมนุษย์ในการจัดการกับปัญหาชีวิตและความทุกข์ของตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ สะท้อนการมองการศึกษาในฐานะกระบวนการเปลี่ยนแปลงชีวิต มากกว่าการสะสมความรู้เพียงเชิงปริมาณ

ในเชิงเหตุปัจจัย ปัญหาชีวิตมีรากฐานมาจากตัณหา ซึ่งเกิดจากอวิชชาหรือความไม่รู้ความจริงของสรรพสิ่ง อวิชชาทำให้มนุษย์มีกรอบคิดและทัศนคติที่คลาดเคลื่อน นำไปสู่การตัดสินใจและการกระทำที่ก่อทุกข์ การแก้ปัญหาจึงต้องเริ่มจากการขจัดอวิชชาและพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้นแทน ผู้ประพันธ์จึงชี้ว่า ภารกิจหลักของการศึกษาแนวพุทธคือการฝึกอบรมมนุษย์ให้มีความเข้าใจความเป็นจริงตามเหตุปัจจัย มีทัศนคติที่ถูกต้อง และสามารถจัดการกับชีวิตได้อย่างเหมาะสม การศึกษาที่สมบูรณ์ย่อมก่อให้เกิดทั้งประโยชน์ตน คือ คุณภาพชีวิตและ

อิสรภาพทางจิตใจ และประโยชน์ผู้อื่น คือ ความสามารถในการสร้างประโยชน์สุขแก่สังคมโดยรวม

ในด้านหลักการสอน ผู้ประพันธ์สรุปแนวคิดสำคัญ ได้แก่ (1) ปัญญาเป็นสิ่งที่ผู้เรียนต้องสร้างขึ้นด้วยตนเอง (2) ผู้สอนทำหน้าที่เป็น “กัลยาณมิตร” คอยชี้แนะและสนับสนุน (3) วิธีการสอนเป็นเพียงเครื่องมือ มิใช่สาระสำคัญในตัวเอง และ (4) อิสรภาพทางความคิดเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการเกิดปัญญา แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาแนวคอนสตรัคติวิสม์ที่มองว่าความรู้เกิดจากการสร้างความหมายของผู้เรียน บทบาทผู้สอนในฐานะกัลยาณมิตรยังใกล้เคียงกับแนวคิด Facilitator ในการศึกษาสมัยใหม่ และการเน้นอิสรภาพกับการพัฒนาปัญญาก็สอดคล้องกับการศึกษาเชิงมนุษยนิยม อย่างไรก็ตาม ความโดดเด่นของแนวพุทธอยู่ที่การเชื่อมโยงปัญญาเข้ากับจริยธรรมอย่างแนบแน่น เป็นเสรีภาพที่ตั้งอยู่บนความรับผิดชอบและการไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ผู้ประพันธ์ยังจำแนกความรู้เป็น “สุตะ” ซึ่งเป็นความรู้ระดับข้อมูล และ “ปัญญา” ซึ่งเป็นความรู้เชิงลึกที่สามารถวิเคราะห์และนำไปใช้แก้ปัญหาชีวิตได้ การจำแนกนี้สอดคล้องกับแนวคิด surface learning และ deep learning ในการศึกษาสมัยใหม่ โดยการศึกษาแนวพุทธมุ่งส่งเสริมการเรียนรู้ระดับลึกเป็นสำคัญ นอกจากนี้ งานสอนยังแตกต่างกันตามลักษณะของวิชา โดยวิชาด้านข้อเท็จจริงเน้นความเข้าใจข้อมูล ขณะที่วิชาด้านคุณค่าและจริยธรรมต้องมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด Outcome-Based Education และ Transformative Learning ที่มองว่าการเรียนรู้ที่แท้จริงต้องสะท้อนออกมาในการเปลี่ยนแปลงภายในและการกระทำของผู้เรียน

โดยสรุป ปรัชญาพื้นฐานในหนังสือ พุทธวิธีในการสอน มิได้เป็นเพียงกรอบคิดทางศาสนา หากเป็นระบบปรัชญาการศึกษาที่สามารถสนทนาและเชื่อมโยงกับแนวคิดการศึกษาสมัยใหม่ได้อย่างลึกซึ้ง โดยมุ่งพัฒนามนุษย์ทั้งด้านปัญญา คุณธรรม และการดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความหมายและยั่งยืน

3. คุณสมบัติของผู้สอน (หน้า 10–25) ผู้ประพันธ์อธิบายคุณสมบัติของผู้สอนตามกรอบพุทธคุณ โดยจำแนกเป็นสองมิติสำคัญ ได้แก่ คุณสมบัติภายนอก และ คุณสมบัติภายใน ซึ่งเกื้อหนุนกันอย่างเป็นองค์รวม และเป็นรากฐานความสำเร็จของการสอนตามแนวพุทธ กรอบคิดนี้สะท้อนความเข้าใจว่าความเป็นครูมิได้วัดจากทักษะทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว หากยังรวมถึงบทบาททางจริยธรรมและปัญญาในสังคมด้วย คุณสมบัติภายนอกด้านบุคลิกภาพปรากฏในพระลักษณะอันสง่างาม พระสุรเสียงที่ไพเราะ และพระอิริยาบถที่ก่อให้เกิดศรัทธาและความไว้วางใจ บุคลิกภาพดังกล่าวมิใช่เพียงความงามภายนอก หากเป็นผลสะท้อนของความสงบและความมั่นคงภายใน ซึ่งเอื้อต่อการสื่อสารและการถ่ายทอดธรรมะอย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อเชื่อมโยงกับบริบทการศึกษาไทยร่วมสมัย จะเห็นได้ว่าบุคลิกภาพของครูยังมี

บทบาทสำคัญต่อการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ โดยเฉพาะในสังคมที่ให้คุณค่ากับความเคารพและความสัมพันธ์เชิงจริยธรรมระหว่างครูกับศิษย์

ส่วนคุณสมบัติภายในหรือคุณธรรม เป็นแก่นสารของความเป็นผู้สอนตามแนวพุทธประกอบด้วย ปัญญาคุณ วิสุทธิคุณ และกรุณาคุณ กล่าวคือ ผู้สอนต้องรู้จักจริงในสิ่งที่สอน มีความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ และสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ หลักการนี้สอดคล้องกับจรรยาบรรณวิชาชีพครูไทยที่เน้นความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ และการเคารพศักดิ์ศรีของผู้เรียน ผู้ประพันธ์ยังเห็นว่า ความน่าเชื่อถือของผู้สอนเกิดจากความสอดคล้องระหว่างคำสอนกับการปฏิบัติจริง พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างก่อนการสอน ทำให้คำสอนมีพลังและสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้ฟัง แนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิด ครูต้นแบบ (Role Model Teacher) และการสร้าง สภาพแวดล้อมการเรียนรู้เชิงบวก ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนเปิดใจยอมรับ และพร้อมนำความรู้ไปใช้ในชีวิตจริง

โดยสรุป คุณสมบัตินี้ของผู้สอนตามแนวพุทธเป็นการบูรณาการระหว่างบุคลิกภาพที่เหมาะสม คุณธรรมภายใน และหลักการสอนที่ถูกต้อง ก่อให้เกิดพลังทางปัญญาและจริยธรรม กรอบคิดนี้สามารถเป็นฐานในการพัฒนาครูไทยร่วมสมัยให้เป็นผู้ นำทางปัญญาและคุณธรรม สอดคล้องกับเป้าหมายการศึกษาที่มุ่งสร้างมนุษย์ให้สมบูรณ์ทั้งความรู้ ความดี และความรับผิดชอบต่อสังคม

4. หลักทั่วไปในการสอน (หน้า 33–41) ผู้ประพันธ์นำเสนอหลักทั่วไปในการสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเป็นระบบ โดยจำแนกออกเป็นสามหมวดหลัก ได้แก่ (1) เนื้อหาการสอน (2) ผู้เรียน และ (3) กระบวนการสอน ซึ่งมีความเชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม และสะท้อนพระอัจฉริยภาพด้านการจัดการเรียนรู้ทั้งในมิติสาระ ผู้เรียน และวิธีการ

ประการแรก หลักที่เกี่ยวกับเนื้อหาการสอน เน้นการเลือกสาระที่สอดคล้องกับความจริงของชีวิต มีคุณค่าเชิงปฏิบัติ และสามารถนำไปแก้ปัญหาคความทุกข์ได้จริง ธรรมะจึงถูกเชื่อมโยงกับประสบการณ์ตรงของผู้เรียน ไม่ใช่ความรู้เชิงนามธรรมลอยตัว เช่น การอธิบาย อริยสัจ 4 ผ่านปัญหาความเครียดในการทำงานหรือความขัดแย้งในครอบครัว ทำให้ผู้เรียนเข้าใจหลักธรรมอย่างลึกซึ้งและนำไปใช้ได้จริง

ประการที่สอง หลักที่เกี่ยวกับผู้เรียน มุ่งคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งด้านภูมิธรรม สติปัญญา ความพร้อม และบริบทชีวิต พระพุทธเจ้าทรงปรับวิธีสอนให้เหมาะกับจริตของผู้ฟังแต่ละกลุ่ม หลักการนี้สามารถประยุกต์ใช้ในห้องเรียนร่วมสมัยผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การอภิปราย การเรียนรู้จากปัญหา และการสะท้อนคิด เพื่อรองรับความแตกต่างของผู้เรียน

ประการที่สาม หลักที่เกี่ยวกับกระบวนการสอน เน้นการจัดลำดับการเรียนรู้ที่เหมาะสม ใช้อุปมาและวิธีการที่หลากหลาย และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิดและเรียนรู้ โดยเฉพาะการตั้งคำถามเชิงกระตุ้นปัญญาแทนการให้คำตอบโดยตรง ซึ่งสอดคล้องกับ

แนวคิด Socratic method และสามารถนำมาใช้ในการออกแบบคำถามปลายเปิดเพื่อส่งเสริมการคิดวิเคราะห์และการอภิปรายอย่างมีเหตุผล

โดยสรุป หลักทั่วไปในการสอนตามแนวพุทธเป็นกรอบปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้ได้จริงในบริบทการศึกษาความร่วมมือ ทั้งการสอนพระพุทธศาสนาและการจัดการเรียนรู้ทั่วไป หลักการดังกล่าวผสาน สาระ-ผู้เรียน-กระบวนการ เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน และเป็นรากฐานสำคัญของพุทธวิธีในการสอนที่ตอบสนองต่อสังคมไทยและการศึกษาศตวรรษที่ 21 อย่างมีประสิทธิภาพ

5. สีลาการสอน (หน้า 46) สีลาการสอนของพระพุทธเจ้ามุ่งให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายใน ซึ่งสามารถเชื่อมโยงได้อย่างชัดเจนกับทฤษฎีการเรียนรู้ร่วมสมัย โดยเฉพาะ คอนสตรัคติวิสต์ (Constructivism) และการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) ในมุมมองคอนสตรัคติวิสต์ การเรียนรู้เกิดจากกระบวนการที่ผู้เรียนสร้างความหมายจากประสบการณ์ของตนเอง มิใช่การรับถ่ายทอดความรู้โดยตรง สีลาการสอนของพระพุทธเจ้าสอดคล้องกับแนวคิดนี้อย่างเด่นชัด กล่าวคือ พระองค์มิได้ทรงบังคับให้เชื่อ หากทรงอธิบายธรรมอย่างเป็นลำดับ ใช้อุปมาอุปไมย และตั้งคำถามกระตุ้นปัญญา จนผู้ฟังสามารถเชื่อมโยงหลักธรรมกับชีวิตของตนเองและเกิดความเข้าใจจากภายใน หลักการ “เห็นธรรมด้วยตนเอง” (ปัจเจกตั้ง เวทิตัพโพ วิญญูหิ) จึงสะท้อนกระบวนการสร้างความรู้ตามแนวคอนสตรัคติวิสต์โดยตรง

ขณะเดียวกัน สีลาการศึกษาดังกล่าวยังสอดคล้องกับการเรียนรู้เชิงรุก ซึ่งเน้นบทบาทของผู้เรียนในกระบวนการคิดและการปฏิบัติ พระพุทธเจ้าทรงชักชวนให้ผู้ฟังพิจารณาใคร่ครวญ และทดลองปฏิบัติจริง เช่น การพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรมด้วยตนเอง การเรียนรู้จึงมิใช่การรับฟังเชิงรับ หากเป็นการลงมือปฏิบัติและประเมินผลจากประสบการณ์ตรง นอกจากนี้ บรรยากาศการสอนที่ไม่เคร่งเครียด แซ่มนั่น และไม่ก่อความเบื่อหน่าย ยังสอดคล้องกับจิตวิทยาการเรียนรู้ร่วมสมัยที่เน้นอารมณ์เชิงบวกและแรงจูงใจภายใน

โดยสรุป สีลาการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นต้นแบบการจัดการเรียนรู้แบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลางที่สอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้ร่วมสมัยอย่างเป็นรูปธรรม แสดงให้เห็นว่าพุทธวิธีในการสอนมีคุณค่าเชิงสากล และสามารถประยุกต์ใช้กับการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

6. วิธีสอนแบบต่าง ๆ (หน้า 47-51) วิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามีความหลากหลายและยืดหยุ่น สะท้อนหลักการจัดการเรียนรู้เชิงจริยธรรมที่ยังคงร่วมสมัย และสามารถประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันได้อย่างมีนัยสำคัญ วิธีสอนทั้ง 4 รูปแบบสอดคล้องกับแนวทางการศึกษาจริยธรรมร่วมสมัยที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านความรู้ ทักษะการคิด และคุณลักษณะภายใน

ประการแรก การสอนแบบสากัจฉา เป็นการสนทนาโต้ตอบเพื่อร่วมกันแสวงหาความจริงด้วยปัญญา สอดคล้องกับแนวคิด dialogical ethics หรือการเรียนรู้เชิงสนทนา ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแลกเปลี่ยนมุมมอง วิเคราะห์ประเด็นจริยธรรมจากหลายมิติ และพัฒนาการคิดเชิงวิพากษ์ควบคู่กับการเคารพความแตกต่าง

ประการที่สอง การสอนแบบบรรยาย เป็นการถ่ายทอดหลักธรรมอย่างเป็นระบบ ทำหน้าที่ให้กรอบคิดและหลักคุณค่าพื้นฐานทางจริยธรรม แม้เป็นการเรียนรู้เชิงรับ แต่ยังคงมีความจำเป็นในการวางฐานคุณธรรมที่มั่นคง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการตัดสินใจและการปฏิบัติจริง

ประการที่สาม การสอนแบบตอบปัญหา มีลักษณะใกล้เคียงกับการให้คำปรึกษาเชิงจริยธรรม ช่วยเชื่อมโยงหลักธรรมกับสถานการณ์ชีวิตจริง ส่งเสริมความเข้าใจเชิงลึก และพัฒนาความสามารถในการประยุกต์ใช้คุณธรรมอย่างยืดหยุ่น

ประการสุดท้าย การสอนแบบวางกฎหรือข้อบังคับ เป็นการกำหนดหลักเกณฑ์เพื่อคุ้มครองความประพฤติและประโยชน์ส่วนรวม เทียบได้กับจรรยาบรรณวิชาชีพหรือระเบียบสถาบันในสังคมปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม จุดเด่นของแนวพุทธคือการใช้กฎระเบียบเป็นเครื่องมือส่งเสริมจิตสำนึกภายใน มิใช่เพียงการควบคุมพฤติกรรมภายนอก

โดยสรุป วิธีสอนทั้ง 4 รูปแบบของพระพุทธเจ้าสะท้อนการสอนเชิงจริยธรรมที่ครบถ้วน ทั้งการสร้างใจ การฝึกคิด การแก้ปัญหา และการกำกับพฤติกรรม สามารถประยุกต์ใช้เพื่อเสริมพลังการศึกษาจริยธรรมในศตวรรษที่ 21 ให้มีความลึกซึ้ง ยืดหยุ่น และตอบสนองต่อความท้าทายทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

7. นิเทศอาทิตตปริยายสูตร (หน้า 73-100) ในส่วนท้ายของเล่ม ผู้ประพันธ์นำเสนอการนิเทศ อาทิตตปริยายสูตร เป็นกรอบแนวคิดสำหรับการจัดการเรียนการสอนเชิงพุทธ โดยแบ่งเนื้อหาเป็น 2 ตอน คือ ตอนเนื้อเรื่อง และตอนคำอธิบายเชิงวิจารณ์

ในส่วนเนื้อเรื่อง ผู้ประพันธ์สรุปสาระของพระสูตรอย่างเป็นลำดับเชิงเหตุผล 3 ประการ ได้แก่ (1) การชี้ให้เห็นปัญหาชีวิตที่มนุษย์เผชิญ ซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ ความร้าวร้อน และความยึดติด (2) การอธิบายสาเหตุของปัญหา อันเกิดจากกิเลสและความหลงในอายตนะและอารมณ์ต่าง ๆ และ (3) การเสนอแนวปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา โดยมุ่งพัฒนาความรู้เท่าทัน การปล่อยวาง และปัญญา โครงสร้างดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการสอนจริยธรรมแบบอิงปัญหา ซึ่งเริ่มจากการตระหนักรู้ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ และแสวงหาแนวทางแก้ไขบนพื้นฐานของคุณค่าและความรับผิดชอบ

ในส่วนคำอธิบายเชิงวิจารณ์ ผู้ประพันธ์วิเคราะห์สองประเด็นหลัก ประการแรก คือ วิธีการสอน ที่เน้นการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับความพร้อม ความสนใจ และบริบทชีวิตของผู้เรียน สอดคล้องกับหลักผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง และมุ่งให้เกิดการยอมรับคุณค่าทางศีลธรรมจากภายใน นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างยั่งยืน ประการที่สอง คือ หลักธรรมหรือ

สาระสำคัญของพระสูตร ซึ่งได้รับการจัดระบบเป็นลำดับ พร้อมนำเสนอในรูปแบบภาพ เพื่อให้เห็นโครงสร้างความคิดและความสัมพันธ์ขององค์ธรรมอย่างชัดเจน แนวทางนี้สอดคล้องกับการใช้ **concept mapping** ในการศึกษาจริยธรรมร่วมสมัย

โดยสรุป การประยุกต์ใช้ อาทิตตปริยายสูตร ตามที่ผู้ประพันธ์เสนอ มิใช่เพียงการถ่ายทอดเนื้อหาทางศาสนา หากเป็นรูปแบบการสอนเชิงจริยธรรมที่สอดคล้องกับการศึกษาในโลกปัจจุบัน ทั้งด้านกระบวนการเรียนรู้ เนื้อหาสาระ และเป้าหมายการพัฒนาคุณธรรมอย่างรอบด้าน แสดงให้เห็นศักยภาพของพุทธธรรมในการเป็นฐานคิดสำคัญของการจัดการเรียนการสอนด้านคุณธรรมและจริยธรรมในศตวรรษที่ 21

ทัศนะวิจารณ์

1. จุดเด่นของหนังสือ

หนังสือ พุทธวิธีในการสอน ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีโครงสร้างการนำเสนอที่เป็นระบบ ชัดเจน และมีลำดับขั้นตอนอย่างเป็นเหตุเป็นผล ผู้ประพันธ์ใช้ภาษาที่รัดกุม อ่านเข้าใจง่าย แต่ยังคงความลุ่มลึกทางวิชาการ โดยเฉพาะการอธิบายศัพท์บาลีที่ปรากฏควบคู่กับเนื้อหาอย่างสม่ำเสมอ อันเนื่องมาจากการอ้างอิงพระไตรปิฎกตลอดทั้งเล่ม เช่น การอธิบายพระนาม “พระบรมศาสดา” หรือ “พระบรมครู” ซึ่งในภาษาบาลีปรากฏเป็นบทพุทธคุณว่า สตถา เทวมนุสฺसानํ หมายถึง พระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย การอธิบายศัพท์ในลักษณะนี้ช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงเนื้อหาทางธรรมได้อย่างถูกต้องและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ในด้านการจัดวางเนื้อหา ผู้ประพันธ์ดำเนินเรื่องอย่างมีเอกภาพ ไม่วกวน และสามารถสะท้อนเจตนารมณ์ของการประพันธ์ได้อย่างชัดเจน สาระสำคัญของหนังสือมุ่งวิเคราะห์การสอนของพระพุทธเจ้าในฐานะต้นแบบสูงสุดของครู โดยนำหลักการ วิธีการ และตัวอย่างจากพุทธจริยวัตรมาประกอบการอธิบาย เช่น การวิเคราะห์คุณสมบัติของผู้สอนตามแนวพุทธคุณ ทั้งด้านบุคลิกภาพและคุณธรรม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระลักษณะอันสง่างาม พระสุรเสียงที่โน้มนำจิตใจ และพระบุคลิกลักษณะที่ก่อให้เกิดศรัทธาปสาทะ อันมีหลักฐานรองรับจากคัมภีร์และพุทธประวัติ

นอกจากนี้ หนังสือยังมีลักษณะเด่นในการนำเสนอเชิงวิเคราะห์ โดยผู้ประพันธ์มักแสดงข้อคิดเห็นและข้อสังเคราะห์ไว้ภายหลังการอธิบายแต่ละประเด็น เช่น การวิเคราะห์หลักทั่วไปในการสอนว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนสิ่งที่มีความหมายและเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ซึ่งสอดคล้องกับหลักพระวาจา 6 ประการ อันสะท้อนพระลักษณะของการเป็นกาลวาที สัจจวาที ญุตวาที อตถวาที ธรรมวาที และวินยวาที

ผู้ประพันธ์ยังเสนอข้อสังเกตเชิงวิชาการว่า การใช้อุปมาอุปไมยเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้บ่อยและมีประสิทธิภาพสูงกว่ากลวิธีอื่น) และใน

ส่วนท้ายเล่มได้สรุปสาระสำคัญเชิงปรัชญาว่า แม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะปรากฏในหลายระดับ แต่แก่นกลางยังคงเป็นแนวทางเดียวกัน คือ การดำรงชีวิตด้วยปัญญา มีชีวิตอย่างผู้รู้เท่าทันโลก ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสและความทุกข์ ซึ่งสอดคล้องกับพุทธภาษิตที่ว่า ปัญญา ชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฐิ หมายถึง ชีวิตที่ดำรงอยู่ด้วยปัญญาเป็นชีวิตที่ประเสริฐที่สุด

อีกประการหนึ่งที่สะท้อนความเป็นระบบของหนังสือ คือ การอธิบายศัพท์บาลีเชิงโครงสร้างและความหมายอย่างครบถ้วน เช่น การแจกแจงองค์คุณของกัลยาณมิตร 7 ประการ พร้อมคำแปลและคำอธิบายอย่างชัดเจน ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจทั้งเชิงภาษาและเชิงแนวคิดได้อย่างถูกต้อง ดังนั้น หนังสือ พุทธวิธีในการสอน จึงนับเป็นงานวิชาการที่มีโครงสร้างชัดเจนครบถ้วนทั้งด้านเนื้อหา การวิเคราะห์ และการอธิบายศัพท์ อันเอื้อต่อการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาและการสอนในบริบทสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ.

2. คุณค่าของวรรณกรรม

หนังสือ พุทธวิธีในการสอน โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นงานวิชาการเชิงพุทธปรัชญาที่มีคุณค่าสูง ทั้งในฐานะวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาและในฐานะตำราด้านการศึกษา เนื่องจากมีที่มาจากการบรรยายซึ่งผู้ประพันธ์มีเจตนารมณ์ชัดเจนในการถ่ายทอดพระสัทธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เข้าถึงผู้ฟังและผู้อ่านในวงกว้าง เนื้อหาของหนังสือจึงมิได้มุ่งเพียงการอธิบายเชิงทฤษฎี หากแต่เป็นการเชื่อมโยงหลักธรรมเข้ากับการดำเนินชีวิตและการจัดการเรียนการสอนอย่างเป็นรูปธรรม อันสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา การฝึกฝน และการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม

ในเชิงคุณค่าทางเนื้อหา หนังสือเล่มนี้ช่วยเปิดมุมมองให้ผู้อ่านเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าในฐานะ “สังฆธรรมตามธรรมชาติ” ที่สามารถอธิบายความเป็นไปของชีวิตและโลกได้อย่างมีเหตุผล ผลักดันที่นำเสนอไม่เพียงช่วยให้มนุษย์เข้าถึงความจริงของชีวิต แต่ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาคความทุกข์ ความขัดแย้ง และความสับสนในการดำรงชีวิตได้อย่างเป็นระบบ อันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งในมิติส่วนบุคคลและมิติทางสังคม สอดคล้องกับเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การสร้างสันติสุขที่แท้จริงให้เกิดขึ้นแก่ปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม

ในเชิงคุณค่าทางการศึกษา พุทธวิธีในการสอน แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าการสอนตามแนวพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา มิใช่เพียงการถ่ายทอดความรู้จากผู้สอนไปสู่ผู้เรียน ผู้ประพันธ์ได้นำพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบทั้งด้านหลักการ วิธีการ กลวิธี และอุปมาในการสอน ทำให้ผู้อ่าน โดยเฉพาะผู้ประกอบวิชาชีพครู สามารถนำแนวคิดเหล่านี้ไปปรับใช้ในการจัดการเรียนการสอนได้อย่างเหมาะสมกับบริบทสมัยใหม่ ขณะเดียวกัน หนังสือเล่มนี้ยังเหมาะสำหรับบุคคลทั่วไปที่สนใจการพัฒนาตนเอง เพราะเนื้อหาช่วยเสริมสร้างทัศนคติที่ถูกต้องต่อชีวิต การเรียนรู้ และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเกื้อกูล

3. จุดที่ควรพัฒนาของหนังสือ

ในมุมมองเชิงวิจารณ์ หนังสือเล่มนี้ยังมีจุดที่สามารถพัฒนาเพิ่มเติมได้ กล่าวคือ หากมีการเพิ่มสื่อประกอบ เช่น ภาพ แผนผัง หรือแผนภาพสรุปพุทธวิธีการสอน จะช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นโครงสร้างความคิดได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งการปรับปรุงการจัดรูปเล่มและการจัดย่อหน้าให้มีความโปร่ง อ่านง่าย และดึงดูดสายตามากขึ้น ก็จะช่วยเพิ่มความน่าสนใจและเอื้อต่อการเข้าถึงเนื้อหาของผู้อ่านในยุคปัจจุบัน

โดยสรุป พุทธวิธีในการสอน เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่า ทั้งในด้านเนื้อหา ปรัชญา และการประยุกต์ใช้เชิงการศึกษา เป็นงานที่ช่วยเชื่อมโยงหลักธรรมกับชีวิตจริงและการเรียนการสอนอย่างมีระบบ สมควรได้รับการยกย่องเป็นงานอ้างอิงสำคัญสำหรับครู นักการศึกษา และผู้สนใจพุทธธรรมในสังคัมภรณสมัย

สรุป

หนังสือ พุทธวิธีในการสอน ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นงานวิชาการที่มีคุณูปการอย่างยิ่งต่อการยกระดับพระพุทธศาสนาให้ปรากฏในฐานะ “ระบบการศึกษาเชิงปัญญา” อย่างสมบูรณ์ ทั้งในมิติปรัชญา กระบวนการ และการประยุกต์ใช้เชิงปฏิบัติ โครงสร้างของหนังสือถูกออกแบบอย่างมีลำดับชั้น ตั้งแต่การวางอุดมคติของพระพุทธเจ้าในฐานะพระบรมครู การกำหนดกรอบปรัชญาการศึกษาที่มุ่งแก้ปัญหาชีวิตผ่านการพัฒนาปัญญา การกำหนดคุณสมบัติของผู้สอนในฐานะแบบอย่างทางจริยธรรม ไปจนถึงการวิเคราะห์หลักการ วิธีการ ลีลา และอุบายในการสอนอย่างเป็นระบบ

สาระสำคัญของหนังสือชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า “การสอนตามแนวพุทธ” มิใช่เพียงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ หากแต่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในของผู้เรียน โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการปลดปล่อยอวิชชาและความทุกข์ ผ่านการสร้างปัญญาที่ผู้เรียนต้องพัฒนาขึ้นด้วยตนเอง ผู้สอนจึงมิได้ทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมหรือผู้กำหนดคำตอบ หากแต่เป็นกัลยาณมิตร ผู้ชี้แนะแนวทาง เอื้ออำนวยเงื่อนไข และเคารพศักดิ์ศรีของผู้เรียนในฐานะผู้แสวงหาความจริง ยิ่งไปกว่านั้น การนำพระสูตร โดยเฉพาะ อาทิตตปริยายสูตร มาเป็นกรณีศึกษาทำนองนี้ แสดงให้เห็นความสมบูรณ์ของพุทธวิธีการสอนในเชิงบูรณาการ กล่าวคือสามารถเชื่อมโยงหลักธรรม เนื้อหา วิธีสอน และบริบทของผู้เรียนเข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้ผู้อ่านมองเห็นทั้งภาพรวมเชิงทฤษฎีและแนวทางการนำไปใช้จริง

จากคุณค่าทางวิชาการและเชิงปฏิบัติดังกล่าว หนังสือเล่มนี้สามารถนำไปต่อยอดเป็น ข้อเสนอเชิงนโยบายด้านการศึกษา ได้อย่างมีนัยสำคัญ ประการแรก ควรส่งเสริมการบูรณาการพุทธวิธีในการสอนเข้าสู่หลักสูตรการศึกษาทั้งในระบบพุทธศาสนศึกษาและการศึกษาสามัญ โดยเฉพาะในรายวิชาด้านคุณธรรม จริยธรรม การคิดเชิงวิพากษ์ และการพัฒนาชีวิต

เพื่อให้การเรียนรู้ได้จำกัดอยู่ที่การสะสมความรู้ หากมุ่งพัฒนาปัญญาและทักษะการจัดการปัญหาชีวิตอย่างเป็นองค์รวม

ประการที่สอง ควรกำหนดนโยบายการพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษา โดยนำกรอบคุณสมบัติของผู้สอนตามแนวพุทธมาใช้เป็นฐานในการออกแบบหลักสูตรฝึกอบรมครูทั้งในมิติของความรู้เชิงวิชาการ คุณธรรม จริยธรรม และบทบาทความเป็นกัลยาณมิตรต่อผู้เรียน แนวทางดังกล่าวจะช่วยยกระดับวิชาชีพครูจากผู้ถ่ายทอดเนื้อหา ไปสู่ผู้นำทางปัญญาและการพัฒนามนุษย์อย่างแท้จริง

ประการที่สาม ในระดับนโยบายการจัดการเรียนการสอน ควรสนับสนุนรูปแบบการเรียนรู้ที่เปิดพื้นที่ให้ผู้เรียนมีอิสระทางความคิด มีส่วนร่วมในการตั้งคำถาม วิเคราะห์ปัญหา และแสวงหาคำตอบด้วยตนเอง อันสอดคล้องกับพุทธวิธีการสอนและแนวคิดการเรียนรู้ร่วมสมัย ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างทั้งสมรรถนะทางปัญญาและคุณลักษณะเชิงจริยธรรมของผู้เรียนในระยะยาว

ดังนั้น พุทธวิธีในการสอน จึงมิใช่เพียงตำราว่าด้วยเทคนิคการสอน หากแต่เป็นกรอบความคิดเชิงการศึกษาที่ลึกซึ้งและร่วมสมัย สามารถใช้เป็นฐานในการกำหนดนโยบายการศึกษา การพัฒนาครู และการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งสร้างมนุษย์ให้มีปัญญา คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม อันสอดคล้องกับความท้าทายของการศึกษาในศตวรรษที่ 21 ทั้งในบริบทพุทธศาสนศึกษาและการศึกษาทั่วไป

องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการศึกษา พุทธวิธีในการสอน ทำให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเสนอการศึกษาในฐานะกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม โดยมุ่งสร้างปัญญาเพื่อแก้ปัญหาชีวิต มิใช่เพียงการถ่ายทอดความรู้เชิงข้อมูล ผู้เรียนต้องเป็นผู้สร้างความรู้ด้วยตนเอง ขณะที่ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร คอยชี้แนะและเฝ้าอำนวยความสะดวกการเรียนรู้ องค์ความรู้สำคัญอีกประการหนึ่งคือ บทบาทของครูตามแนวพุทธซึ่งบูรณาการทั้งบุคลิกภาพและคุณธรรม โดยมีปัญญา เมตตา และความบริสุทธิ์ใจเป็นฐานของการสอน กระบวนการสอนเน้นความยืดหยุ่น คำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน และเปิดโอกาสให้เกิดอิสรภาพทางความคิด

โดยสรุป หนังสือเล่มนี้ให้กรอบคิดทางการศึกษาที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริงทั้งในการพัฒนาครูและการจัดการเรียนรู้ร่วมสมัย เพื่อมุ่งสู่การพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้มีปัญญา คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). พุทธวิธีการสอน. (พิมพ์ครั้งที่ 18).

กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.